

Ritz Szilvia

A titok mint a kortárs regény szervezőeleme. Két osztrák példa*

1. Bevezető

A bűnügyi irodalommal foglalkozó nemzetközi szakirodalom egyre gyarapodó tömege egyértelműen bizonyítja, hogy a krimire ma már nem feltétlenül csak mint a sémairodalom egyik műfajára tekintünk, hanem számos példát láthatunk arra is, hogy a bűnügyi regények olyan esztétikai többlettel rendelkeznek, amely irodalmi értéket kölcsönöz nekik. Azonban nem csak az tarthat számít tudományos érdeklődésre, hogy hogyan irodalmiasul a krimi, miben áll a műfaj befogadó jellege, és milyen elemeket kölcsönöz az úgynevezett magas irodalomból, hanem ennek fordítottja is. A kortárs osztrák regénytermés rávilágít arra, hogy nemcsak a krimi igyekszik feljebb kerülni a műfaji ranglétrán azáltal, hogy távolodik sémairodalmi jellegétől, hanem ezzel párhuzamosan a szépirodalomban is tapasztalható egy elmozdulás a krimi könnyűnek tartott műfaja felé.

Utóbbi nem teljesen új jelenség, hiszen voltak már a huszadik század második felében is osztrák kísérletek arra, hogy egy kényes témához, a nemzetiszocialista múlt irodalmi feldolgozásához a krimi felől közelítsenek. Peter Handke, Gerhard Roth vagy éppen Elfriede Jelinek is használta a krimit. Roth több regénye is a krimi sémáján alapul. Marieke Krajenbrink megállapítja, hogy az 1960-as és 1970-es években kísérletező írók, mint Peter Handke és Gerhard Roth azáltal dekonstruálták a krimit, hogy felborították a műfaj konvencióit, szembementek az olvasói várakozással, és labirintusszerű szövegeket alkottak, melyekben nem működnek a jelentésalkotás és -felfedezés szabályai.¹ Az osztrák irodalomra oly jellemző érzékenység a nyelv iránt, amint ezt Krajenbrink is kiemeli: „kifejezett érzékenység a nyelv iránt, reflektálva annak regionális sokszínűségére, érzékelésünket formáló képességére és reprezentációs korlátaira – összhangban az osztrák irodalommal és a Ludwig Wittgenstein, Karl Kraus és Hugo von Hofmannsthal által példázott nyelvfilozófiai hagyományokkal”,² a krimiben is tetten érhető. A műfaj

* A tanulmány itt jelenik meg először.

¹ Marieke KRAJENBRINK, *Austrian Crime Fiction: Experimentation, Critical Memory and Humour = Crime Fiction in German: Der Krimi*, szerk. Katharina HALL, Cardiff, University of Wales Press, 51–67, 54.

² „a marked sensibility for language, reflecting on its regional diversity, its ability to shape our perceptions and its representational limitations – in keeping with Austrian literature and traditions of language philosophy exemplified by Ludwig Wittgenstein, Karl Kraus and Hugo von Hofmannsthal”. *Uo.*, 51–52.

számára különösen izgalmas lehetőség a nyelvben rejlő többértelműséggel való játék, hiszen a felderítésnél fontos szerepet kapnak az egyes szereplők által elbeszélte történetek, amelyek elterelő vagy elfedő jellege sok esetben nyelvi megformálásukon is múlik.

A kortárs regényirodalom tehát már jó ideje kölcsönöz alapvető struktúrákat és mintákat a bűnügyi irodalomtól, és mozgatja, építi be ezeket kreatívan úgy, hogy közben túllép a populáris műfaj sematikus határain. A következőkben azt vizsgálom, hogyan válik szervező erővé a bűnügyi irodalom kulcsfontosságú eleme, a titok, két, nemrégiben megjelent, kriminek nem igazán nevezhető regényben. Raphaella Edelbauer 2019-es *Das flüssige Land* és Eva Menasse 2021-es *Dunkelblum* című, magyarra eddig még le nem fordított regénye is a fenti mintát követi, amennyiben mindkét mű egy-egy titok köré épül, amely az elhallgatott, náci múltba vezet vissza. A cselekmények helyszíne két osztrák kisváros, ahová a Bécsben élő központi alakok azért utaznak, hogy szüleik halála után temetésükről intézkedjenek, illetve a hagyatékot rendezzék.

A múlthoz kötődő titok miatt a szövegekben kitüntetett szerepet játszik az idő, a múlt és a jelen viszonya rendkívül bonyolult, és a cselekmény előrehaladtával egyre inkább szétválaszthatatlanná válnak az idősíkok. Míg Menasse tradicionálisabb módon és sok iróniával ütközteti, de fonja is össze a múltat a jellel, addig Edelbauer a karkai hagyományt erősíti olykor abszurd helyzetekkel és a központi alak által folyékonynak és kronotopikusnak érzékelt idő- és térbeli határokkal.

Az idővel való foglalatosság a kortárs osztrák irodalom esetében nem választható el a múlt feldolgozásának és az ezzel járó emlékezésnek a kérdéskörétől. A *Das flüssige Land* és a *Dunkelblum* nemcsak a második világháború alatt elkövetett náci bűnökkel konfrontálja az olvasót, hanem – és ez a mozzanat talán még ennél is fontosabb – azokkal a mechanizmusokkal, amelyek az elhallgatást és az eltitkolást működtetik. A regények mélyén lappangó titok és annak kiderítése pedig strukturálisan a bűnügyi regény közelébe helyezi ezeket a szövegeket. A titok jelentőségére mint a kortárs irodalom szervezőerejére Emmanuel Bouju is felhívta a figyelmet tanulmányában, amelyben javaslatot tesz a modern, a posztmodern és a kortárs irodalom kapcsolatának leírására.³ Az általa epimodernnek nevezett irodalomra vonatkozóan hat „érték”, hat jellemzőt állapít meg, amelyek meglátása szerint lefedik a jelenlegi irodalmi tendenciákat.⁴ Ezek

³ Emmanuel BOUJU, *Search for Tomorrow: An Epimodernist Future for Literature*, Dibur Literary Journal 2018/6, 1–8, 5.

⁴ A hat epimodern „érték”: 1. superficiality, nemcsak mint felületesség, hanem mint könnyedség, a mélység láthatóvá tétele a felszínen; 2. secrecy, 1. fent; 3. energy, amely láthatóvá teszi, hogy az írás vagy a reprezentáció mint működtető erő mit tart lehetségesen valósnak. Így megkérdőjelezi/megkérdőjelezheti az összes identitásra vonatkozó meghatározást, hozzárendelést; 4. acceleration, amely új időérzékeléseket állít szembe a felgyorsult idővel, mint például az anakronizmust vagy az alternatív és kontraaktuális történelmi narratívák esetében az idősíkok keverését, logikus sorrendjük megtörését, felfüggesztését; 5. credit, amely az elbeszélések megbízhatóságát, hitelességét helyezi szembe a diszkreditált intézményekkel, a felesleges diskurzusokkal és a gazdasági egyenlőtlenségekkel; 6. a consistency pedig a posztmodern

közül most csak a másodikat, a titoktartást (*secrecy*) emelem ki, amely az *epi*-előtag „eredet” jelentéséhez kapcsolódik, és jelen kontextusban azért lényeges, mert Bouju szerint ebben a fogalomban kapcsolódik össze a családi és történelmi genealógia az eltűnéssel és árulással, illetve az epigenetikus átalakulással. Utóbbi egy gén információjának egyik generációból a másikba történő átadása, átterülése.

2. Az ingoványos múlt

A művek megjelenésének kronológiáját követve, elsőként Edelbauer művében vizsgálom a titok szerepét. A jelenben játszódó cselekmény főhőse, a tablettafüggő Ruth Schwarz elméleti fizikus, aki az időt, pontosabban az eternalizmust kutatja, amely a múltat, jelent és jövőt téridőszerűen, egyszerre adottnak és reálisnak fogja fel. Éppen habilitációján dolgozik, amikor a rendőrség telefonon értesíti, hogy szülei autóbalesetben életüket veszítették. Ruth, kívánságuk szerint, szülővárosukban, Groß-Einlandban akarja eltemettetni őket. Ő maga még sosem járt ott, de azonnal útra kel. A dolgot nehezíti, hogy azt sem tudja, merrefelé induljon. A város nem szerepel egyetlen térképen vagy nyilvántartásban sem, és Ruth szülei korábbi történetei alapján próbálja betájolni a helyet. Viszontagságos, autóját totálkárossá tevő, napokig tartó, ténylegesen árkon-bokron át vezető útja végén utolsó erővel begurul egy városba, amelyről kiderül, hogy maga Groß-Einland. Hamarosan megtudja, hogy a város azért nem szerepel a hivatalos nyilvántartásokban, mert teljes egészében egy grófnő magántulajdona. Az eredetileg tervezett rövid tartózkodás helyett végül éveket tölt el ott, meglepően hamar beilleszkedik a közösségbe, és szülei múltja után kutatva szembesül a várost övező titokkal.

Groß-Einland úrnője, a rejtélyes Knapp-Korb-Weidenheim grófnő alakja a kafkai hagyományokra utal vissza. Mint Westwest gróf, ő is egy, a város felett trónoló kastélyban él, magához hívja Ruthot, és munkát ajánl neki. Mivel bányászati célból évszázadokkal korábban teljesen koncepciótlanul járatokat és tárnákat vájtak a föld alatt, egy hatalmas lyuk készül beszippantani a várost. Ruth feladata abban áll, hogy kikísérletezzon egy töltőanyagot, amellyel a süllyedés megállítható és a város eltűnése megakadályozható. A grófnő a feltöltést pedig a Robert Musil *Tulajdonságok nélküli ember* című regényéből ismert „párhuzam-hadműveletre” emlékeztető nagyszabású ünnepség keretében kívánja végrehajtani.

A töltőanyag kifejlesztése során Ruth nemcsak Groß-Einland geológiai adottságaival, hanem fokozatosan annak múltjával is megismerkedik. A lakosokkal folytatott

kimerültség és a diszkontinuitás meghaladására irányul, magában foglalva a jelenkor digitális irodalmi és művészeti kultúrájának megnyilatkozási formáit is, mint a többes szerzőséget vagy a transzfikcionalitást. Vö. *uo.*

beszélgetésekből megtudja, hogy szülei hetente jártak vissza Bécsből, mert szülővárosuk és annak lakói második világháborús szerepét kutatták. Ruth akkor fedez fel egy komoly ellentmondást, amikor egy teljesen elhanyagolt emlékművet talál, amelyet a föld alá vezett embereknek állítottak, és amely 43 halottat említ.⁵ Egy nyilvánosan hozzáférhető brosúrából ugyanakkor megtudja, hogy 1945 áprilisában egy nap alatt 800, Mauthausen koncentrációs táborból kivezényelt zsidó kényszermunkást végzett ki benzinjekcióval néhány ór, illetve sokukat élve temettek el. 1200 foglyot pedig erőltetett menetben indítottak vissza a lágerbe, ők útközben haltak meg. A rabokat Groß-Einland földalatti repülőgéppalkatrész-összeszerelő üzemében dolgoztatták, ahol Mauthausen egyik melléktábora működött. Ruth nyomozni kezd, hogy miért ilyen kevés embernek állítottak emléket, és hogyan tudott csupán néhány ór 800 foglyot kivégezni.

A repülőgép-összeszerelő gyár, ahol a kényszermunkások dolgoztak, a Knapp-Korb-Weidenheim család tulajdonában volt. A gyáros elérte, hogy szolgálataiért nemesi címet kapjon, amikor pedig a háború után nyomozás indult a tömegsírok ügyében, ezt megakadályozandó a család szisztematikusan felvásárolt minden olyan területet a városban, amelyre a nyomozás kiterjedt volna. Így gyorsan korlátlan hatalomhoz jutottak, hiszen az egész várost ők birtokolták. A város lakói ugyanis segédkeztek a 800 zsidó megölésében, szinte minden hátsó kertben hantoltak el áldozatokat. Az előzőtt zsidó lakosok házait pedig az SS kifosztotta, és a romokat a többi lakos a városban tátongó lyukba dobta. A grófnő korlátlan hatalomra tett szert a város felvásárlásával, nemcsak anyagi szempontból függtek tőle a lakosok, hanem egyben bűneik felett is uralkodott.

A múlt feltárása ebben a regényben részben archeológiai, részben írott és szóbeli forrásokra alapuló munka. A kettő között metonimikus kapcsolat áll fenn, mert a titok egyszerre létezik elvont és konkrét alakban. A város és a grófi család bűnössége a holttestek formájában a föld alatt rejlik, és irattárakon, illetve elbeszéléseken át vezet hozzá az út. Az irattári anyagokból Ruth megtudja, hogy apai ágon maga is zsidó család sarja, nagyszülei eltűntek, apját is anyja szülei nevelték fel.

Mind Ruth, mind a grófnő története illeszkedik a Bouju által felállított *secrecy* kategóriába, hiszen ezek hiányos, megszakadt és átalakult családtörténetek, amelyekben a mikrotörténelem összekapcsolódik a makrotörténelemmel. Az utód a családtörténetek fragmentáltsága és a történelem csak narrációkban létező, eltérő változatai miatt nem tudja egyértelműen rekonstruálni a múltat. A *secrecy* fogalmához, a megszakadt családtörténetekhez kapcsolódik az is, hogy a feltöltési ünnep előtt a város lakói éjszakánként a lyukba hordják mindazt, amitől szabadulni akarnak. Ruth kiemel néhány bedobott tárgyat, egy elvált pár jegygyűrűit és egy Down-szindrómás fiú képét, akit anyja otthonba adott, és aki néhány évvel ezelőtt ott meg is halt. „Olyan dolgokat dobtak

⁵Vö. Raphaela EDELBAUER, *Das flüssige Land*, Stuttgart, Klett-Cotta, 2019, 129.

a lyukba, amelyek miatt bűnösnek érezték magukat. Nem csoda, a Groß-Einland-iakat szinte misztikus viszony fűzte a földalathoz, gondoltam, és frusztráltan visszadobtam a skatulyát és zsákot a lyukba. És így elveszett a nyom.”⁶

A sülyledést megállítani hivatott anyag végül elkészül ugyan, de annyira mérgező, hogy a talajban minden életet kiolt. Ha betöltik, mindent, ami a föld alatt van, így a tárgyakat és a holttesteket is, örökre és visszavonhatatlanul körbevesz. Mivel a feltöltés a kollektív felejtéssel egyenértékű, Ruth még a töltőanyag földbe juttatása előtt, az ünnepség megnyitóján, a sajtó jelenlétében nyilvánosságra akarja hozni, amit kiderített a grófnő és a város bűneiről. Hézagos információit a szülei által Bécsbe szállított további dokumentumokkal akarja kiegészíteni, de azok helyén csak üres dossziékat és fehér lapokat találnak a bécsi rokonok. Tehát ez esetben is, csakúgy, mint a föld alá dobott emléktárgyakéban, elvész a nyom. Végül mégsem áll ki a nyilvánosság elé, hanem úgy dönt, a lyukba dobja bizonyítékait, nem várja meg a nagy feltöltést, hanem autójába ül, és titokban elhagyja Groß-Einlandot. Döntését maga előtt azzal indokolja, hogy a feltöltés ünnepe ismerősei számára egy új kezdetet jelent „egy fél évszázad után, amelyre személyes katasztrófák nyomták rá bélyegüket”, ő pedig tönkretenné „az ünnepet, amelynek a közösség képét kellett volna a nyilvánosság előtt helyrebillentenie”.⁷

A múlt teljes feltárása és a bűnösök leleplezése tehát elmarad, csak az olvasó kap némi fogódzót a bűn mibenlétéről. Ha a töltőanyag a föld alá kerül, ami már csak a cselekményen kívül valósulhat meg, az egész város szoborszerűen, élettelenül konzerválódik. Vele konzerválódik bűne is, tehát tovább hordozza múltját, melybe belekövesedik. Ruth, aki az eternalizmus kutatójaként a városba érkezéséig folyamatos jelenben él, Groß-Einlandban konfrontálódik a múlttal, és rájön, hogy az idősíkok egymáshoz kapcsolódását nem lehet kiiktatni. A múlt a jelenben élőkön, a leszármazottakon keresztül jelen van, és hat a jelenben.

A bűnügyi regény struktúrája egyértelműen visszaköszön a *Das flüssige Land*-ban. A középpontban álló bűn és az azt övező titok szervezi a regény cselekményét. A nyomozás és a feltárás folyamata is hangsúlyosan megjelenik archívumi és archeológiai munka formájában. Ugyanakkor hiányzik a bűnügyi irodalomból hagyományosan megszokott nyomozó és a megnyugtató végkifejlet, az igazság kiderítése és nyilvánosságra hozatala, valamint a bűnös, a bűnösök megbüntetése. Ezek az elemek azonban egyáltalán nem idegenek a kortárs krimiől, és szinte kötelezővé váltak az elmúlt húsz, huszonöt év bűnügyi regényeiben. Sorra olvashatjuk azokat a műveket, amelyek éppen a világ rendjének helyreállíthatatlanságát helyezik középpontjukba.⁸ A klasszikus detektívregény

⁶ *Uo.*, 316. (A regényből vett idézeteket saját fordításban közlöm.)

⁷ *Uo.*, 340.

⁸ Erről bővebben: RITZ Szilvia, *A világ helyreállíthatatlansága a kortárs német nyelvű bűnügyi irodalomban*, 2000, 2021/1, 50–79.

sémájával ellentétben az Amerikából induló hard-boiled már lényegesen másképp láttatja a valóságot: a bűnügy felderítése nem jár együtt a rend helyrebillentésével. A regények végén kiderül ugyan a tettes személye, de a társadalom bűnnel való áthatottsága ettől nem enyhül.

3. A sötét múlt

A titoktartás második példában is szervezőelemmé válik. Eva Menasse nagyszabású regénye egy eddig nem teljesen feltárt történelmi bűnt állít a középpontba, de a valós helyet, a burgenlandi Rechnitzet (magyar nevén Rohonc) a fiktív Dunkelblum városkával helyettesíti, és a cselekményt egy másik történelmi pillanatba, az 1989-es osztrák–magyar határnyitás idejébe transzponálja. A történelmi háttér pedig a következő: A második világháború legvégén, 1945. március 24-ről 25-re virradó éjjelen a nácibarát Batthyányné Thyssen-Bornemisza Margit nagyszabású estélyen látta vendégül a helyi SS és a Volksbund tagjait. A mulatozás közben legkevesebb 180 zsidó kényszermunkást lőttek agyon, akiket a birtokon lévő gazdasági épületben, a Kreuzstadlban tartottak fogva. Másnap a külön e célból megkímélt foglyok temették el őket, majd őket is agyonlőtték. Eddig csak az utóbbiak sírjait találták meg, a tömegsírokat mindmáig nem sikerült feltárni. A rohonci mészárlás talán legismertebb irodalmi feldolgozása Elfriede Jelinek *Rechnitz. Der Würgeengel* című drámája.

A nyugatnémet irodalomban elég későn, csak 1980 körül kezdik el a szerzők, ahogyan Achim Saupe fogalmaz, a „retrospektív nyomozási sémát” részben arra használni, hogy nemzetiszocialista bűncselekményeket tárjanak fel, részben arra, hogy ennek társadalmi feltételeit vizsgálják a háború utáni NSZK-ban.⁹ Saupe szerint elterjedt volt az a nézet, hogy a detektívregényre jellemző racionális feltérképezési folyamat a koncentrációs táborokkal szemben csődöt mond, így nem teljesülhet a detektívregény célja, a polgári világ rendjének helyreállítása.¹⁰

Saupe könyvében kitér a történelmi bűnügyi regényre mint a műfaj egyik sajátos formájára. Ebben a detektív a történész vagy a történelmi idő tanújának szerepébe kerül, amikor a múlt eseményei után nyomoz. Teszi ezt kérdésekkel, beszélgetésekkel, olykor reflektálva ezekre, vagy éppen kommentálva a megszerzett információkat.¹¹ Eva Menasse regényének központi alakja ugyanígy, a városka lakóival beszélgetve, kérdéseket feltéve, elbeszéléseket hallgatva próbálja feltárni az 1945-ben történteket.

⁹ Achim SAUPE, *Der Historiker als Detektiv - der Detektiv als Historiker: Historik, Kriminalistik und der Nationalsozialismus als Kriminalroman*. Bielefeld, transcript, 2015, 374.

¹⁰ *Uo.*, 376–377.

¹¹ *Vö. uo.*, 463.

Nehéz dolga van, mert egyre kevesebben élnek azok közül, akik valódi információkkal rendelkeznek, éppen azért van ő maga is Dunkelblumban, mert anyja, aki szintén a múlt tisztázásán dolgozott, nemrég meghalt. A tisztánlátást folyamatosan akadályozza emellett a makacs kollektív hallgatás, amely a múltbeli eseményeket övezi.

Eva Menasse regénye többszörösen is a krimi alapvető szerkezeti elemeire támaszkodik. Először, a mű eleve egy valós, megoldatlan történelmi bűntettre épül, melynek tisztázására többször is történt kísérlet, a fő bizonyítékok, a tömegsírok azonban máig nem kerültek elő. Másodszor, a cselekmény során a tömegmészárláson kívül további gyilkosságokat is elkövetnek a háború végén, illetve közvetlenül utána, de a tettest vagy tetteseket ezekben az esetekben sem sikerül azonosítani. Csupán sejtések élnek arra nézve, hogy a kisváros egyik legkegyetlenebb lakója lehetett a bűnös, aki minden politikai rendszert tevőlegesen kiszolgált. Felelősségre azonban már nem vonható, mert a cselekmény idejéhez képest évtizedekkel korábban nyomtalanul eltűnt. Harmadszor, itt is felbukkan a krimiből ismert rejtélyes idegen, akinek kiléte találgatásokra ad okot, de akit nyilvánvaló kötelekek fűznek Dunkelblumhoz. Funkciója egyrészt abban áll, hogy az állóvizet felkavarja, másrészt, hogy az őt és családját ért sérelmeket felfedje és a holtakat eltemesse. A titokzatos dr. Gellért sorra járja a burgenlandi falvakat és kisvárosokat, hogy megtalálja a zsidó kényszermunkások sírjait, a végére hagyva saját városát, melyet zsidóként az Anschluss után el kellett hagynia. Arra készül, hogy szembesítse a város lakóit az elhallgatott igazsággal.

Az izgalom fenntartásához járulnak hozzá azok a cselekményszálak is, amelyek első látásra friss bűncselekményeknek tűnnek, amelyekről azonban kiderül, hogy a krimiből ismert hamis nyomok, „red herringek”. Ilyen a közösségből kilógó, öntörvényű fiatal tanárnő eltűnése, aki néhány nappal később visszajön, és kiderül, hogy valójában egy Ausztriába szökött keletnémet férfi családtagjait kereste a magyar oldalon, hogy autójában átcsempéssze őket a határon. Mivel az 1945-ös események felidézése nyugtalanságot keltett, a városban mindenki a meggyilkolt kényszermunkások utáni kutatással hozza tévesen összefüggésbe az eltűnést.

A regény multiperspektivikus szerkezete miatt az olvasó kis részletekből próbálja összerakni az igazságot. Egy igazság azonban nincs, mert minden érintett számára más-képp jelenik meg az ominózus éjszaka. Kialakul persze egy képünk arról, hogy a részeg vendégek megfogták a házigazda által egy raktárhelyiségbe előre kikészített fegyvereket, és a multság részeként teherautókkal kivitték a zsidó rabokat az erdő szélére, ahol egyenként tarkón lötték őket. Hogy a Hitlerjugend tagjainak kellett segédkezniük a sírok megásásában és a rabok őrzésében. Hogy némelyiküket a bíróság utána börtönbe záratta. Hogy a főkolomposok büntetlenek maradtak. Hogy Thyssen-Bornemisza grófnő és családja időben Svájcba emigrált, ahol azóta is zavartalanul élnek. Hogy a tanúkat megölték vagy megfélemlítették. De a kisváros lakóinak szubjektív emlékei tovább árnyalják ezt a képet. Az évtizedes hallgatásnak és felejtésnek ugyanis számos

egyéb oka is volt. Vannak, akik kényszerből cselekedtek, vannak, akik gyengeségből. Vannak, akik felbujtók voltak, vannak, akik csak beálltak a sorba. Vannak, akik profitáltak a zsidótlanításból, és antiszemiták voltak, vannak, akik csak nem akarták, hogy visszajöjjenek, és visszavegyék ellopott tulajdonukat. Egy erős kapocs összetart mindenkit: senki sem érdekelt abban, hogy fény derüljön annak az éjszakának az eseményeire.

Nemcsak közösségi, hanem generációs probléma is ez. Jellemzően húszas, harmincas éveikben járó fiatalok fáradoznak az igazság kiderítésén. Feltáró munkájuk, hasonlóan Ruth igazságkeresési folyamatához a *Das flüssige Land*-ban, ebben a regényben is archeológiai és archivális, azaz részben konkrét és materiális, amikor egy egyetemistákból álló csoport a lezárt és elvadult zsidó temetőt takarítja ki és újítja fel, részben írásos dokumentumok és szóbeli beszélgetések útján történik. Utóbbi azonban nem hoz egyértelműen pozitív eredményt. A csoport egyik tagja például interjút készít a város egyik megbecsült és nagy informális hatalommal bíró idős polgárával, aki a beszélgetés közben újra hangoztatni kezdi náci meggyőződését. Az interjú közlése után pedig az ügy országos visszhangot kap. Ugyanakkor az is nyilvánvaló az interjúból, hogy az idős férfi elméje már zavart, és képtelen megkülönböztetni a múltat a jelentől, a látványos leleplezés tehát valójában önleleplezés, és nem az interjú készítőjének érdeme.

A teljes kép nem áll össze azok számára sem, akik a regényben elkötelezetten a múltat kutatják. 1989-ben, a cselekmény idején még élnek azok az emberek, akik továbbra is a hallgatást tartják a legjobb megoldásnak. A regény vége is azt sugallja, hogy nem lehet végérvényes igazsághoz jutni, mert a csoport erősebb, mint az egyén lelkiismerete, illetve az egyes ember szörnyen gyenge, szemben a csoporttal, „védtelen, mint a fáról lehullott levél”.¹² Az utolsó mondat – „Das ist nicht das Ende der Geschichte”¹³ – pedig kétértelmű, egyfelől azt jelenti, hogy ez nem a történelem vége, másfelől, hogy ez nem a történet vége. Így nyitva marad, hogy a múlt legalább részleges feltárása milyen további következményekkel jár a városra nézve, de azt is magában hordozza, hogy a múlt a jövőben akár meg is ismétlődhet. A város lakóinak egzisztenciája kibogozhatatlanul összefügg a zsidó vagyon eltulajdonításával, a második és harmadik generáció tagjai, akik sokszor nem is ismerik a családi vagyon eredetét, már sajátjuknak tekintik a házat, a szállodát, a céget vagy a vagyont, amely bűnös úton került szüleik vagy nagyszüleik birtokába. A hallgatás tehát létfontosságú a közösség számára, teljesen áttörni azt szinte lehetetlen vállalkozásnak tűnik.

¹² Eva MENASSE, *Dunkelblum. Roman*. Köln, Kiepenheuer&Witsch, 2021, 511. (A regényből vett idézeteket saját fordításban közlöm.)

¹³ *Uo.*, 512.

4. Összegzés

Az általam vizsgált két regényben nem professzionális detektívek nyomoznak, hanem a titok felderítésében valamilyen módon személyesen érintett emberek. A szülők, illetve az édesanya halála miatt kényszerülnek arra, hogy áttekintsék, megértsék és rendezzék a szülői hagyatékot, amely nem csak materiális eredetű. Mindkét regényben a szülői házba térnek vissza a felnőtt gyerekek, és ott olyan ellentmondásokra lesznek figyelmesek szüleik halálával kapcsolatban, hogy mindenképpen szükségesnek érzik annak tisztázását. Mindkét esetben a kisváros történelmével kapcsolatos kutatások nyomaira bukkannak, maguk a szülők is a múlt eseményei után nyomoztak, majd hirtelen meghaltak. A gyilkosság feltételezése azonban végül sem itt, sem ott nem igazolódik.

E két osztrák regény, úgy vélem, jól illusztrálja a szépirodalom és a zsánerirodalom közeledését. A krimi struktúrája és a titok mint központi szervezőelem a regény műfajához eleve közel áll, hiszen az izgalom fenntartása és a cselekmény bonyolítása minden regény elengedhetetlen része. Mindkét regény helyszíne egy-egy zárt közösség, melyben bűnöket követtek el, és amelyeket évtizedekig kollektíve titkoltak. A kisvárosok és lakói egyfelől modellezik a vidéki Ausztria viszonyát nemzetiszocialista múltjához, másfelől általánosabb értelemben is modellként szolgálnak az emberi reakciók leírására, amikor a biológiai, anyagi vagy társadalmi érdekek ütköznek az erkölcs normáival, és felülírja azokat. Az egykori bűn felfedése az idő előrehaladtával nem pusztán a bűn elkövetőjét hozná kilátástalan helyzetbe, hanem a bűn elkövetésében ártatlanokat is magával rántana. Az idő előrehaladtával a bűn és az ártatlanság fogalma egyre relatívabbá válik. A kortárs prózában az igazság töredezettségének megfogalmazása és a helyéből kifordult világ visszaállíthatatlansága tekintetében a szépirodalom és az igényes, esztétikai értékkel bíró bűnügyi regény egyértelmű kölcsönhatásban áll egymással.